

6. Gardner, H. (2011). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books.
<https://dspace.sxcjpr.edu.in/jspui/bitstream/123456789/720/1/Howard%20Gardner%20-%20Frames%20of%20Mind%20The%20Theory%20of%20Multiple%20Intelligences-Basic%20Books%20%282011%29%20%281%29.pdf> [in English].
7. Goleman, D. (2005). Emotional Intelligence. New York: Bantam Books.
<https://donainfo.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/09/emotional-intelligence-daniel-goleman.pdf> [in English].
8. UNESCO. (2020). Inclusion in Education: Guidelines for Policy Makers. Paris: UNESCO. [in English].
9. World Health Organization. (2019). World Report on Vision. Geneva: WHO.
<https://www.who.int/countries/country-presence> [in English].
10. Corn, A., & Koenig, A. (2018). Instructional Model for Social Skills Intervention Children with Visual Impairment. Creative Education, 9(14).
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?Referenceid=2384613> [in English].
11. Millar, S. (1997). Reading by Touch: Behavioral Sciences. London: Routledge. 352 p. [in English].
12. Drohomirecka, A. (2016). Moja Twarz: diploma project. Behance.
https://www.behance.net/gallery/40725997/BOOK-FOR-THE-BLIND-AND-VISUALLY-IMPAIRED-thesis?locale=ru_RU [in Poland].

Матеріал надійшов до редакції 14.06.2026
Прорецензовано 10.07.26
Схвалено до друку 5.10.2026

УДК 159.922.76:376.091.12:615.851.8

Ірина Орленко,

доктор філософії PhD, доцент,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,

докторант Інституту спеціальної педагогіки і

психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України

E-mail: irinaorlenko901@gmail.com,

ORCID ID 0000-0002-6322-0217

Researcher ID N-2205-2018

Iryna Orlenko,

Doctor of Philosophy PhD, Associate Professor,

Associate Professor of the special department and inclusive education

Southern Ukrainian National Pedagogical University

named after K.D. Ushinsky, Odesa, Ukraine,

doctoral student of the Mykola Yarmachenko Institute

of Special Pedagogy and Psychology of the National

Academy of Sciences of Ukraine

Ганна Соколова,

доктор психологічних наук, професор,

член-кореспондент НАПН України,

директор навчально-наукового інституту фізичної культури,

спорту та спеціальної освіти

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

E-mail: absokolova@ukr.net,

ORCID ID 0000-0002-9913-1814

Researcher ID H-9826-2018

Hanna Sokolova,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,

Corresponding Member of the National Academy of

Pedagogical Sciences of Ukraine,

Educational and Director of the Educational and Scientific Institute

of Physical Culture, Sports and Special Education,

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

Ольга Форостян,

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,

E-mail: forostan@ukr.net,
ORCID ID 0000-0001-6084-2160
Researcher ID I-1025-2018

Olha Forostian,

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Special and Inclusive Education,
Southern Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushinsky

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
вулиця Старопортофранківська, 26,
Одеса, Одеська область, 65000, Україна

State institution South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy,
Staroportofrankivska street, 26,
Odesa, Odesa region, 65000, Ukraine

**ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПІЇ ТА
КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОМУ
СУПРОВОДІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

**AN INTEGRATIVE APPROACH TO USING ART THERAPY AND COGNITIVE-
BEHAVIORAL THERAPY IN PSYCHOPEDAGOGICAL SUPPORT FOR CHILDREN
WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS**

Анотація. У статті висвітлено можливості використання когнітивно-поведінкової арттерапії у психолого-педагогічному супроводі дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Обґрунтовано доцільність інтеграції когнітивно-поведінкових технік і арттерапевтичних методів як ефективного засобу розвитку емоційної саморегуляції, формування адаптивних моделей поведінки, покращення соціальної взаємодії та психологічного благополуччя дітей. Метою дослідження було теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність

програми когнітивно-поведінкової арттерапії в роботі з дітьми молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного освітнього середовища. У дослідженні застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів, зокрема психолого-педагогічне спостереження, аналіз продуктів художньої діяльності, опитування педагогів і батьків, проєктивні методики «Emotion cards» (Кактус) Юлії Святенко, Профіль самосприйняття дітей С. Гартера, «Дім - Дерево - Людина» (ДДЛ) Е. Ф. Хаммер, дитячий апперцептивний тест (CAT) L. Bellak, S. S. Bellak, а також методи первинної математико-статистичної обробки даних. Результати експериментального дослідження засвідчили позитивну динаміку емоційно-поведінкової сфери дітей експериментальної групи порівняно з контрольною. Найбільш виражені зміни встановлено щодо зниження імпульсивності та агресивних проявів, розвитку саморегуляції поведінки, покращення емоційного стану, навчальної активності, соціальної взаємодії та формування позитивної самооцінки. Отримані результати підтверджують ефективність застосування когнітивно-поведінкової арттерапії як складової психолого-педагогічного супроводу дітей в умовах інклюзивного навчання та обґрунтовують доцільність її використання для корекції емоційно-поведінкових проявів і розвитку адаптивних форм поведінки.

Ключові слова: арттерапія, когнітивно-поведінкова арттерапія, емоційна саморегуляція, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, психолого-педагогічний супровід.

Abstract. This article explores the potential for using cognitive-behavioural art therapy in the psychological and educational support of primary school-aged children with special educational needs within an inclusive education setting. It justifies the integration of cognitive-behavioural techniques and art therapy methods as an effective means of developing emotional self-regulation, forming adaptive behavioural patterns, and improving children's social interaction and psychological well-being. The aim of the study was to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of a cognitive-behavioural art therapy programme when working with primary school-aged children in an inclusive educational environment. The study employed a set of complementary methods, including psychological and pedagogical observation, analysis of artistic work, surveys of teachers and parents, and the projective techniques «Emotion Cards» (Cactus) by Yulia Svyatenko, S. Harter's «Children's Self-Perception Profile», E. F. Hammer's «House-Tree-Person» (HTP) test, the Children's Apperceptive Test (CAT) by L. Bellak and S. S. Bellak, as well as methods of primary mathematical and statistical data analysis. The results of the experimental study demonstrated positive changes in the emotional and behavioural sphere of children in the experimental group compared with the control group. The most pronounced changes were observed in terms of a reduction in impulsivity and aggressive behaviour, the development of

behavioural self-regulation, and improvements in emotional state, academic engagement and social interaction. The results obtained confirm the effectiveness of cognitive-behavioural art therapy as a component of psychological and pedagogical support for children in an inclusive education setting and justify its use in correcting emotional and behavioural manifestations and developing adaptive forms of behaviour.

Key words: art therapy, cognitive-behavioural art therapy, emotional self-regulation, children with special educational needs, inclusive education, psychological and pedagogical support.

Актуальність дослідження. Сучасні умови розвитку інклюзивної освіти в Україні актуалізують пошук ефективних психокорекційних технологій, спрямованих на розвиток емоційної саморегуляції, адаптивної поведінки, комунікативної компетентності та психологічної стійкості дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Одним із найбільш перспективних напрямів є інтеграція арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), що поєднує творчу діяльність із доказовими методами когнітивної реструктуризації та поведінкової модифікації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток арттерапевтичного напрямку у вітчизняній психологічній науці здійснили О. Вознесенська, О. Тарабрін, Н. Лавріненко, В. Станішевська, О. Бальбуза та інші дослідники, які розкрили психокорекційний потенціал мистецтва як засобу емоційного самовираження, зниження рівня тривожності, розвитку саморегуляції та активізації соціальної взаємодії особистості. У їхніх працях арттерапія розглядається як ефективний інструмент психологічної підтримки, що забезпечує безпечне опрацювання емоційного досвіду, стимулює особистісний розвиток і сприяє покращенню адаптаційних можливостей дітей.

У зарубіжній науковій традиції фундаментальні теоретичні засади арттерапії сформували Р. Арнхайм, М. Наумбург та Е. Крамер. Їхні дослідження заклали концептуальні основи розуміння мистецтва як психологічного ресурсу, обґрунтували значення візуального мислення та символічної творчої діяльності в процесі психотерапії, а також започаткували психодинамічний напрям арттерапії.

Сучасні дослідження когнітивістики доводять, що ментальні образи є повноцінною складовою мислення. Вони не лише відображають досвід людини, а й беруть участь у прийнятті рішень, прогнозуванні поведінки та регуляції емоцій. Марсія Л. Росал (2018) приділяли особливу увагу у своїх розвідках даним про взаємозв'язок образів із автобіографічною пам'яттю та емоційними переживаннями, що пояснює їхню високу психотерапевтичну цінність. Сильні емоційні спогади часто актуалізуються саме через образи, а не через словесний опис. Для спеціальної психології це має велике значення. У дітей з особливими освітніми потребами, особливо за наявності мовленнєвих труднощів, інтелектуальних порушень або розладів аутистичного спектра, вербалізація внутрішніх переживань часто є обмеженою. У таких випадках образотворча діяльність стає альтернативною можливістю вираження досвіду та створює умови для подальшої когнітивної роботи.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність використання арттерапевтичних технік у поєднанні з когнітивно-поведінковими методами під час психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Методи дослідження. Для комплексного дослідження емоційно-поведінкових і комунікативних особливостей дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання було використано комплекс взаємодоповнювальних психолого-педагогічних, емпіричних, проєктивних та статистичних методів. Основою емпіричного дослідження було психолого-педагогічне спостереження, яке дало змогу оцінити особливості адаптації дітей до освітнього середовища, емоційні реакції, навчальну активність, взаємодію з педагогами й однолітками, а також прояви імпульсивності та конфліктності. Аналіз продуктів художньої діяльності дав змогу дослідити емоційний зміст творчих робіт за особливостями сюжету, кольорової гами, символіки, просторового розміщення зображень і наявності ознак тривожності чи агресивних тенденцій. Для оцінювання поведінки дітей у різних соціальних ситуаціях було проведено опитування педагогів і батьків, що дало змогу визначити рівень комунікативності, емоційної стабільності, тривожності,

імпульсивності, конфліктності та соціальної адаптації.

Поглиблене вивчення емоційно-особистісної сфери здійснювалося за допомогою проєктивних методик «Emotion cards» (Кактус) Юлії Святенко, Профіль самосприйняття дітей С. Гартера, «Дім – Дерево – Людина» (НТР) Е. F. Hammer та дитячого апперцептивного тесту (CAT) L. Bellak, S. S. Bellak. Методика «Emotion cards» (Кактус) використовувалася для оцінювання агресивності, імпульсивності, тривожності, емоційної напруженості та особливостей захисних механізмів. Профіль самосприйняття дітей С. Гартера дозволив дослідити самооцінку як багатовимірну: академічну компетентність, соціальне прийняття, фізичну привабливість, поведінкову компетентність та глобальну самооцінність (Ferro M. A., Tang J. (2017)). Методика НТР (Е. F. Hammer) була спрямована на вивчення емоційного стану, образу «Я», почуття безпеки, самооцінки та міжособистісних взаємин. Дитячий апперцептивний тест (CAT) L. Bellak, S. S. Bellak застосовувався для виявлення внутрішніх конфліктів, страхів, мотивів, потреб і копінг-стратегій.

Ефективність експериментальної програми когнітивно-поведінкової арттерапії оцінювали за допомогою порівняльного аналізу результатів до та після її впровадження. Статистична обробка даних включала обчислення середніх арифметичних величин, відсоткових співвідношень і якісний порівняльний аналіз отриманих показників.

Результати дослідження. Фундаментальні засади сучасної арттерапії були закладені у роботах М. Наумбург, яка обґрунтувала використання спонтанної художньої експресії як інструменту виявлення несвідомих переживань і психокорекції, та А. Хілла, який увів у науковий обіг термін «арттерапія» й започаткував її системне використання в клінічній практиці. У другій половині ХХ століття арттерапія поступово сформувалася як самостійний професійний напрям, що інтегрував художню діяльність із психотерапією, психологією та педагогікою. Створення професійних асоціацій у Великій Британії та США, розвиток спеціалізованої підготовки фахівців і розширення сфер практичного застосування сприяли її міжнародному визнанню.

На сучасному етапі арттерапія є міждисциплінарною технологією, що широко використовується у психологічній, педагогічній та реабілітаційній практиці. Вона довела свою ефективність у роботі з дітьми та дорослими, зокрема з особами, які мають особливі освітні потреби, забезпечуючи розвиток емоційної саморегуляції, комунікативної компетентності, адаптивної поведінки та психологічного благополуччя. В Україні цей напрям активно розвивається, інтегруючись у систему психологічного супроводу, інклюзивної освіти та психосоціальної реабілітації.

Як зазначають вчені М. Замелюк, Л. Магдисюк, Н. Ольхова (2018), особливого значення арттерапевтичні технології набувають у професійній підготовці педагогів і психологів, оскільки сприяють формуванню професійно важливих якостей, необхідних для роботи з різними категоріями здобувачів освіти, зокрема дітьми з особливими освітніми потребами. Застосування мистецьких практик у процесі навчання створює сприятливе освітнє середовище, у якому поєднуються розвиток творчого потенціалу, емоційна підтримка та професійне становлення майбутніх фахівців. Водночас арттерапія виступає дієвим інструментом розвитку емоційної саморегуляції, емпатії, творчого мислення та навичок конструктивної взаємодії. Сучасна арттерапія охоплює широкий спектр методів, серед яких ізотерапія, музикотерапія, драматерапія, ігротерапія, бібліотерапія, пісочна терапія, кінотерапія, анімаційна терапія та інші. Їх використання забезпечує комплексний вплив на когнітивну, емоційну та соціальну сфери особистості, сприяє розвитку креативності, зниженню психоемоційного напруження, формуванню позитивної самооцінки та вдосконаленню комунікативних умінь. Переважно невербальний характер арттерапевтичної взаємодії робить ці методи особливо ефективними у роботі з дітьми, які мають труднощі мовленнєвого, емоційного чи соціального розвитку.

Положення щодо комплексного корекційно-розвивального потенціалу арттерапії знаходить підтвердження у дослідженні Г. Б. Соколової та О. І. Форостян (2022), які розглядають арттерапію як корекційно-розвивальний засіб формування індивідуальності та пізнавальної активності дітей із тяжкими

порушеннями мовлення. Такий підхід підкреслює можливості арттерапевтичних засобів не лише у подоланні окремих труднощів, а й у комплексному розвитку пізнавальної, емоційної та особистісної сфер дитини.

Водночас ефективність арттерапевтичних методів значною мірою залежить від професійної підготовки педагога або психолога, правильного добору технік і врахування індивідуальних психофізичних можливостей дитини. У цьому контексті важливого значення набуває проблема професійної готовності фахівців до використання арттехнологій в освітньому процесі. Зокрема, Н. З. Софій (2020) акцентує увагу на професійних компетентностях педагогів та умовах упровадження арттехнологій, підкреслюючи необхідність формування їхньої готовності до застосування творчих технологій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Сучасні дослідження свідчать про зростання інтересу до використання арттерапевтичних технологій у психолого-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами. Українські вчені Л. Прохоренко, О. Кіргізов, А. Пех (2025) особливу увагу приділяють інтеграції традиційних арттерапевтичних методів із сучасними медіатехнологіями, що сприяє розвитку емоційної регуляції, соціальної взаємодії, комунікативних навичок і навчальної мотивації дітей, зокрема з розладами дефіциту уваги з гіперактивністю. Автори наголошують на необхідності індивідуалізації психокорекційних програм, створення безпечного творчого середовища та активного залучення сім'ї до психолого-педагогічного супроводу, розглядаючи ці умови як визначальні чинники ефективності корекційної роботи.

Дослідження К. Дабіжі, Л. Дабіжі та Н. Комарівської (2022) підтверджує значний психокорекційний і соціалізаційний потенціал арттерапії у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Автори розглядають арттерапію як інноваційну міждисциплінарну технологію, що забезпечує гармонізацію емоційного стану, розвиток саморегуляції, комунікативних навичок та адаптивної поведінки дитини. Особливо наголошується, що творча діяльність створює безпечний простір для вираження переживань, які дитина часто не може вербалізувати, а також сприяє встановленню довірливих взаємин між

педагогом і дитиною.

Татар О. В. (2022) також у своїх розвідках розширює уявлення про мультимодальний підхід у комплексному застосуванні арт- та медіазасобів в інклюзивній освіті та обґрунтовує інтеграцію малювання, музики, відео та цифрових ресурсів.

В останніх наукових дослідженнях дедалі більшу увагу приділено інтеграції арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії як комплексного підходу до психологічної корекції емоційних і поведінкових порушень. Зокрема, вчена І. Мазоха (2025) обґрунтовує доцільність поєднання когнітивної реструктуризації з арттерапевтичними техніками для роботи з агресивною поведінкою, розглядаючи агресію як багатофакторний феномен, що формується під впливом когнітивних, емоційних, соціальних і біологічних чинників. На думку вченої, ефективна психокорекція потребує одночасного впливу на дисфункціональні когнітивні схеми та емоційні переживання, які підтримують агресивні поведінкові реакції. Вона зазначає, що ізотерапія, драматерапія, музикотерапія та робота з пластичними матеріалами сприяють зниженню психоемоційної напруги, розвитку емоційної саморегуляції, рефлексії та конструктивних способів соціальної взаємодії. Водночас когнітивно-поведінкова терапія забезпечує усвідомлення автоматичних думок, зміну дезадаптивних переконань і формування ефективних моделей поведінки. Поєднання цих підходів, на думку авторки, створює умови для більш стійких психотерапевтичних змін порівняно із застосуванням кожного методу окремо.

Інтеграція когнітивно-поведінкової терапії та арттерапії зумовлена взаємодоповнювальним характером цих підходів. Якщо когнітивно-поведінкова терапія спрямована на виявлення й модифікацію дисфункціональних когнітивних схем, формування адаптивних моделей мислення та поведінки, то арттерапія забезпечує невербальні засоби опрацювання емоційного досвіду, що є особливо важливим у роботі з дітьми, які через вікові, мовленнєві, інтелектуальні або комунікативні особливості мають труднощі з вербалізацією власних переживань. Художня діяльність сприяє символізації внутрішнього досвіду, розвитку емоційного усвідомлення,

саморегуляції та поступовій інтеграції емоційних і когнітивних процесів, створюючи умови для ефективнішого засвоєння когнітивно-поведінкових стратегій.

Теоретичні засади такого інтегративного підходу ґрунтовно розроблені у працях Джона Г. Росала (John G. Rosal, 2018), який одним із перших системно поєднав принципи когнітивно-поведінкової терапії та арттерапії. Науковець обґрунтовував, що мистецька діяльність може використовуватися не лише як засіб емоційного самовираження, а й як ефективний інструмент когнітивної реструктуризації, розвитку навичок саморегуляції та формування адаптивних моделей поведінки. Особливого значення цей підхід набуває у психокорекційній роботі з дітьми, які пережили психотравмувальні події, мають труднощі соціальної адаптації або порушення емоційно-вольової сфери. Через художню діяльність дитина отримує можливість безпечно відтворити власний досвід, осмислити його та поступово сформувати більш конструктивні способи реагування. Водночас емпатійна взаємодія з фахівцем, який допомагає усвідомити й вербалізувати переживання, істотно посилює терапевтичний ефект інтегрованого втручання.

Ellen A. Roth (2001) застосовувала поведінкові методи в арттерапії дітей із порушеннями розвитку та психічними розладами, фактично започаткувавши сучасний напрям когнітивно-поведінкової арттерапії. Саме ця історична передумова свідчить про первинну орієнтацію КПАТ на роботу з дітьми, які мають особливості психофізичного розвитку.

Представлені теоретичні положення знаходять підтвердження в сучасних емпіричних дослідженнях, результати яких свідчать про доцільність використання когнітивно-поведінкової арттерапії у психокорекційній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

У нашому експериментальному дослідженні оцінювалася ефективність комплексної програми когнітивно-поведінкової арттерапії для дітей з ООП, яка спрямована на психолого-педагогічний супровід дітей з емоційно-поведінковими та комунікативними труднощами в умовах інклюзивного освітнього середовища. Дослідження проводилося на базі тренінгового центру

Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти. У ньому взяли участь 23 дитини віком 9–12 років з особливими освітніми потребами 2–3 рівнів підтримки. Учасників було розподілено на дві групи: експериментальну (12 осіб), де психолого-педагогічний супровід реалізовувався із залученням інтегративної техніки КПАТ, та контрольну (11 осіб), діти якої отримували традиційний психолого-педагогічний супровід.

Порівняння інтегральних показників експериментальної та контрольної груп до і після впровадження програми КПАТ наведено в *Таблиці 1*.

Таблиця 1.

№	Інтегральний показник (за результатами застосованих методик)	ЕГ до (n=12)	КГ до (n=11)	ЕГ після (n=12)	КГ після (n=11)	Результат у %
1	Емоційний стан (тривожність, емоційна напруженість; «Emotion cards» (Кактус), НТР, САТ)	52,0	53,0	60,8	58,8	+3,4%
2	Імпульсивність та агресивні прояви «Emotion cards» (Кактус) (спостереження, опитування)	48,0	47,0	54,7	51,2	+6,8%
3	Соціальна адаптація та взаємодія (спостереження,	50,0	51,0	56,0	55,1	+1,6%

	опитування, НТР)					
4	Саморегуляція поведінки (спостереження)	55,0	54,0	60,5	57,8	+4,7%
5	Навчальна та групова активність (спостереження, опитування)	50,0	49,0	54,0	51,9	+4,0%
6	Самооцінка та образ «Я» (Профіль самосприйняття дітей С. Гартера, НТР)	60,0	59,0	63,1	62,0	+1,7%

Аналіз результатів, наведених у таблиці 1, дає нам змогу побачити, що на початку дослідження експериментальна (ЕГ) та контрольна (КГ) групи характеризувалися близькими значеннями за всіма інтегральними показниками. А це забезпечує коректність подальшого порівняння ефективності експериментальної програми. Після проведення програми когнітивно-поведінкової арттерапії в експериментальній групі спостерігалася позитивна динаміка за всіма досліджуваними показниками. Найбільш виражені зміни виявлено щодо імпульсивності та агресивних проявів, де перевага експериментальної групи над контрольною після завершення дослідження становила 6,8%. Це свідчить про позитивний вплив арттерапевтичних технік на розвиток емоційної саморегуляції та зниження дезадаптивних поведінкових реакцій.

Достатньо виражені позитивні зміни також зафіксовано за показником саморегуляції поведінки (+4,7%), що проявилось у кращому контролі власних емоційних реакцій, дотриманні правил поведінки та більш конструктивній взаємодії з оточенням. Покращення навчальної та групової активності (+4,0%)

свідчить про підвищення залученості дітей до спільної діяльності, готовності до співпраці та активнішої участі в освітньому процесі.

Позитивна динаміка емоційного стану (+3,4%) вказує на зниження рівня тривожності та емоційної напруженості, що підтверджується комплексною інтерпретацією результатів проєктивних методик «Emotion cards» (Кактус), НТР та дитячого апперцептивного тесту. Водночас менш виражені, але стабільні зміни відзначено у сфері соціальної адаптації та взаємодії (+1,6%) і формуванні позитивної самооцінки та образу «Я» (+1,7%). Це можна пояснити тим, що розвиток соціальних навичок і трансформація особистісних уявлень потребують тривалішого психолого-педагогічного супроводу, ніж корекція окремих емоційно-поведінкових проявів.

Порівняльний аналіз свідчить, що найбільший корекційний ефект досягнуто щодо поведінкових проявів, тоді як особистісні характеристики (самооцінка, образ «Я») змінювалися повільніше. Це узгоджується з психологічними закономірностями розвитку молодших школярів, оскільки зміни поведінки відбуваються швидше, ніж трансформація стійких особистісних утворень.

Загалом отримані результати свідчать про позитивний вплив програми когнітивно-поведінкової арттерапії на емоційно-поведінкову сферу дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання. Учасники експериментальної групи продемонстрували вищі кінцеві показники порівняно з контрольною групою за всіма інтегральними параметрами, що підтверджує доцільність використання комплексного поєднання когнітивно-поведінкових і арттерапевтичних технік у психолого-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами. Якісний аналіз художніх робіт також засвідчив позитивні зміни: зросла емоційна диференційованість зображень, збільшилася кількість позитивних символів та покращилася цілісність композиції. Позитивний вплив комплексного поєднання когнітивно-поведінкових і арттерапевтичних технік у психолого-педагогічному супроводі підтверджує не лише наше дослідження.

Отже, дослідники Л. Філатова та Л. Хворостенко (2026) розглядають

арттерапію як інтегративний психолого-педагогічний інструмент, здатний забезпечувати розвиток емоційної сфери, комунікативної компетентності, творчого потенціалу та соціальної адаптації дітей в умовах інклюзивної освіти. Автори розглядають арттерапію не лише як метод психокорекції, а і як складову освітнього процесу, і це, на наш погляд, є найважливішим.

У межах когнітивно-поведінкової арттерапії художній продукт виступає не лише засобом самовираження, а й інструментом виявлення автоматичних думок, дисфункціональних переконань та негативних емоцій. Подальше обговорення творчої роботи дає змогу здійснювати когнітивну реструктуризацію, формувати альтернативні інтерпретації ситуацій та закріплювати адаптивні моделі поведінки.

Такий підхід відповідає сучасній концепції інклюзивної освіти, згідно з якою психологічний супровід інтегрується у повсякденну навчальну діяльність, а не здійснюється виключно під час індивідуальних корекційних занять. Автори справедливо наголошують, що арттерапевтичні технології можуть застосовуватися під час уроків, групових проєктів, театралізованої діяльності, музичних вправ та інших форм організації освітнього процесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтвердило доцільність використання когнітивно-поведінкової арттерапії як ефективного засобу психолого-педагогічного супроводу дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Поєднання когнітивно-поведінкових технік із арттерапевтичними методами забезпечує комплексний вплив на емоційно-поведінкову сферу дитини, сприяє розвитку саморегуляції, формуванню адаптивних моделей поведінки та підвищенню психологічного благополуччя.

Результати експериментального дослідження засвідчили позитивну динаміку за всіма інтегральними показниками в експериментальній групі порівняно з контрольною. Найбільш виражені зміни спостерігалися щодо зниження імпульсивності та агресивних проявів (6,8%), розвитку саморегуляції поведінки (4,7%), підвищення навчальної та групової активності (4,0%), а також покращення емоційного стану дітей (3,4%). Менш виражені, але

стабільні позитивні зміни виявлено у сфері соціальної адаптації та взаємодії (1,6%) і формуванні позитивної самооцінки та образу «Я» (1,7%). Отримані результати свідчать, що застосування когнітивно-поведінкової арттерапії сприяє зниженню емоційної напруженості, розвитку навичок емоційної саморегуляції, покращенню соціальної взаємодії та активнішому залученню дітей до освітнього процесу. Це підтверджує ефективність комплексного використання психолого-педагогічного спостереження, аналізу продуктів художньої діяльності, опитування педагогів і батьків та проєктивних методик для оцінювання результативності корекційної роботи.

Отже, інтеграція арттерапії та когнітивно-поведінкових технік є перспективним напрямом психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Внесок авторів. Ірина Орленко – концептуалізація, збір емпіричних даних та їх валідація, емпіричне дослідження, формальний аналіз написання (оригінальна чернетка); Ганна Соколова – концептуалізація, підготовка теоретичних засад дослідження, написання (перегляд і редагування); Ольга Форостян – методологія, підготовка огляду літератури, аналіз джерел, написання (перегляд і редагування).

Джерела фінансування. Автори заявляють про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки цієї статті автори не використовували інструменти штучного інтелекту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дабіжа, К., Дабіжа, Л., & Комарівська, Н. (2022). Використання арт-технологій в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 64–71. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-64-71>
2. Замелюк, М. І., Магдисюк, Л. І., & Ольхова, Н. В. (2018). Арт-терапія як засіб творчої самореалізації особистості. *Психологія : реальність і перспективи* : зб. наук. пр. /

упоряд. Р. В. Павелків та ін. ; Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, Вип. 10. С. 50–57.

3. Калька, Н., & Ковальчук, З. (2020). Практикум з арт-терапії : навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС. 232 с.

4. Кіргізов, О., Пех, А., & Прохоренко, Л. (2025). Арт- та медіатехнології у формуванні адаптивної поведінки дітей з особливими освітніми потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 118(2), 202–219. URL: <https://doi.org/10.33189/ectu.v118i2.259>

5. Литвиненко, І. С., & Прасол, Д. В. (2015). Проективні малюнкові методики: Методичний посібник. Миколаїв: Вид-во «Арнекс». 160 с.

6. Мазоха, І. С. (2025). Інтеграція арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії в роботі з агресією. № 1 *Ментальне здоров'я*. С. 15–19. DOI <https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.3>

7. Соколова, Г.Б., & Форостян, О.І. (2022). Формування індивідуальності та пізнавальної активності дітей з тяжкими порушеннями мовлення методами арт-терапії. *Габітус*. №36. С. 219–223.

8. Софій, Н.З. (2020). Підготовка педагогів до використання креативних технологій у роботі з дітьми з ООП. *Інклюзивна освіта: виклики і перспективи*, 2, 112–118.

9. Станішевська, В. І. (2022). Арт-терапія. Навчальний посібник .Умань: ВПЦ «Візаві». 171 с.

10. Татар, О.В. (2022). Комплексне застосування арт- та медіазасобів в інклюзивній освіті. *Український науковий журнал психології та освіти*, 1(4), 88–95.

11. Філатова, Л. С., & Хворостенко, Л. (2026). Застосування арт-терапії у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Global and Regional Aspects of Sustainable Development : Proceedings of the 13th International Scientific and Practical Conference*, Copenhagen, Denmark, 2026, February 16-18. / comp. by LLC SPC «InterConf». Copenhagen : Berlitz Forlag, 2026. (Scientific Collection «InterConf». 2026. № 282). Р. 77–82. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/21957>

12. Хавренко, К. О., & Іванова, Т. В. (2025). Інтеграція арттерапії, когнітивно-поведінкової та екзистенційної психотерапії у розвитку позитивної самотності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Психологія*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». Вип. 4. С. 73–78. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/handle/lib/90404>

13. Чала, Ю. М., & Шахрайчук, А. М. (2018). Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 246 с.

14. Ginsburg, M.J. (2018). Digital storytelling and behavior modification: Therapeutic engagement for children with behavioral difficulties. *Journal of Creativity in Mental Health*, 13(2), 212–226. <https://doi.org/10.1080/15401383.2018.1425942>
15. Ferro, M.A., & Tang, J. (2017). Psychometric Properties of the Self-Perception Profile for Children in Children with Chronic Illness. *J Can Acad Child Adolesc Psychiatry*. 26(2):119–124. PMID: 28747936; PMCID: PMC5510942.
16. Marcia, L. Rosal. (2018). *Cognitive-Behavioral Art Therapy: From Behaviorism to the Third Wave*. Routledge, 252 p.
17. Roth, E. A. (2001). Behavioral art therapy. In: Rubin, J. A., ed. *Approaches to Art Therapy: Theory and Technique*. 2nd ed. New York: Brunner-Routledge, 2001. P. 195–209.

REFERENCES

1. Dabizha, K., Dabizha, L., & Komarivska, N. (2022). Vykorystannia art-tekhnologii v roboti z ditmy z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [The use of art technologies in working with children with special educational needs]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 64–71. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-64-71> [in Ukrainian].
2. Zameliuk, M. I., Mahdysiuk, L. I., & Olkhova, N. V. (2018). Art-terapiia yak zasib tvorchoi samorealizatsii osobystosti [Art therapy as a means of creative self-realization of the individual]. *Psykhologhiia : realnist i perspektyvy : zb. nauk. pr. / uporiad. R. V. Pavelkiv ta in. ; Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet. Rivne, Vyp. 10. S. 50–57*. [in Ukrainian].
3. Kalka, N., & Kovalchuk, Z. (2020). *Praktykum z art-terapii : navch.-metod. Posibnyk* [Art therapy workshop: teaching and methodical manual]. Ch. 1. Lviv : LvDUVS. 232. [in Ukrainian].
4. Kirhizov, O., Pekh, A., & Prokhorenko, L. (2025). Art- ta mediatekhnologii u formuvanni adaptivnoi povedinky ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [Art and media technologies in the formation of adaptive behavior of children with special educational needs]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 118(2), 202–219. URL: <https://doi.org/10.33189/ectu.v118i2.259> [in Ukrainian].
5. Lytvynenko, I. S., & Prasol, D. V. (2015). *Proektyvni maliunkovi metodyky* [Projective drawing techniques]: *Metodychnyi posibnyk*. Mykolaiv: Vyd-vo «Arneks». 160 s. [in Ukrainian].
6. Mazokha, I. S. (2025). Intehratsiia artterapii ta kohnityvno-povedinkovoi terapii v roboti z ahresiieiu [Integration of art therapy and cognitive-behavioral therapy in work with aggression]. *Mentalne zdorovia № 1. S. 15–19*. DOI <https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.3> [in Ukrainian].

7. Sokolova, H.B., & Forostian, O.I. (2022). Formuvannia indyvidualnosti ta piznavalnoi aktyvnosti ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia metodamy art-terapii [Formation of individuality and cognitive activity of children with severe speech disorders using art therapy methods]. *Habitus*. №36. S.219–223. [in Ukrainian].
8. Sofii, N.Z. (2020). Pidhotovka pedahohiv do vykorystannia kreatyvnykh tekhnolohii u roboti z ditmy z OOP [Training of teachers to use creative technologies in working with children with special educational needs]. *Inklyuzyvna osvita: vyklyky i perspektyvy*, 2, 112–118. [in Ukrainian].
9. Stanishevska, V. I. Art-terapiia [Art therapy]. Navchalnyi posibnyk .Uman: VPTs «Vizavi». 2022. 171. [in Ukrainian].
10. Tatar, O.V. (2022). Kompleksne zastosuvannia art- ta mediazasobiv v inklyuzyvni osviti [Comprehensive application of art and media tools in inclusive education]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal psykholohii ta osvity*, 1(4), 88–95. [in Ukrainian].
11. Filatova, L. S., & Khvorostenko, L. (2026). Zastosuvannia art-terapii u roboti z ditmy z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Application of art therapy in work with children with special educational needs]. Global and Regional Aspects of Sustainable Development : Proceedings of the 13th International Scientific and Practical Conference, Copenhagen, Denmark, 2026, February 16-18. / comp. by LLC SPC «InterConf». Copenhagen : Berlitz Forlag, 2026. (Scientific Collection «InterConf». 2026. № 282). R. 77–82. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/21957> [in Ukrainian].
12. Khavrenko, K. O., & Ivanova, T. V. (2025). Intehratsiia artterapii, kohnityvno-povedinkovoi ta ekzystentsiinoi psykhoterapii u rozvytku pozytyvnoi samotnosti [Integration of art therapy, cognitive-behavioral and existential psychotherapy in the development of positive loneliness]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: seriia: Psykholohiia*. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka». Vyp. 4. S. 73–78. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/handle/lib/90404> [in Ukrainian].
13. Chala, Yu. M., & Shakhraichuk, A. M. (2018). Psykhodiagnostyka: navchalnyi posibnyk [Psychodiagnostics: a textbook]. Kharkiv: NTU «KhPI», 246. [in Ukrainian].
14. Ginsburg, M.J. (2018). Digital storytelling and behavior modification: Therapeutic engagement for children with behavioral difficulties. *Journal of Creativity in Mental Health*, 13(2), 212–226. <https://doi.org/10.1080/15401383.2018.1425942> [in English].
15. Ferro, M.A., & Tang, J. (2017). Psychometric Properties of the Self-Perception Profile for Children in Children with Chronic Illness. *J Can Acad Child Adolesc Psychiatry*. 26(2):119–124. PMID: 28747936; PMCID: PMC5510942. [in English].
16. Marcia, L. Rosal. (2018). Cognitive-Behavioral Art Therapy: From Behaviorism to the Third Wave. Routledge, 252. [in English].

17. Roth, E. A. (2001). Behavioral art therapy. In: Rubin, J. A., ed. Approaches to Art Therapy: Theory and Technique. 2nd ed. New York: Brunner-Routledge, 2001. P. 195–209. [in English].

Матеріал надійшов до редакції 22.08.2026

Прорецензовано 10.09.26

Схвалено до друку 5.10.2026

УДК: 373.2:57.07:37.091.33

Вікторія Партола,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних

дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті

partolav@gmail.com

orcidid/ 0000-0002-2575-9692

Viktoriia Partola,

Candidate of Pedagogical Sciences, Docent,

Docent of the Department of Theory and Methods of Teaching

Natural and Mathematical Disciplines in Preschool, Primary, and

Special Education

Харківський національний педагогічний університет

імені Г.С. Сковород, Харків, Україна,

вул. Алчевських, 29, Харків, Україна

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,

29 Alchevskykh St., Kharkiv, Ukraine

**ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧИХ УЯВЛЕНЬ І ПОНЯТЬ У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ТА
ДОДАТКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ОСВІТНЬОМУ НАПРЯМІ «ДИТИНА В
ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»**

FORMATION OF NATURAL SCIENCE REPRESENTATIONS AND CONCEPTS

255